

**«PARA CASTIGO SUYO Y EXEMPLO DE OTROS»: EL
PROCÉS DE FE PER BIGÀMIA CONTRA LA BENISSERA
ANNA MARIA YVARS CASTELLOLI (1644)**

Teodoro Crespo Mas
teocrespo@gmail.com

RESUM: El present article aborda el procés inquisitorial per bigàmia dut a terme l'any 1644 contra Anna Maria Yvars, natural de Benissa. Arrel d'això, s'indaguen les raons que van portar l'acusada a transgredir el sagrament del matrimoni, i s'analitza la funció que els judicis per bigàmia van tenir en el context històric de l'època.

PARAULES CLAU: bigàmia, Inquisició, Anna Maria Ivars, problemes maritals, control social.

El dotze de setembre del 1644 els inquisidors de València, el llicenciat Ambrosio Roig i el doctor Pedro Herrera de Guzmán, donaven ordre a l'agutzil del Sant Ofici Benito Sanguino d'anar al lloc de Campanar «*y prendays el cuerpo de Mariana Ybares muger [...] de Geronimo Beltran*». Es formalitzava, en aquell moment, un procediment penal que havia començat uns mesos arrere, i que acabaria portant Anna Maria Yvars, natural de Benissa,¹ a ser castigada per la Inquisició.

¹ En el llibre de bateigs de l'Arxiu Parroquial de Benissa apareix que el catorze de setembre del 1604 (any en què degué nàixer Anna Maria Yvars, ja que pel procés sabem que cap al 1644 tenia uns quaranta anys), fou batejada "Anna Maria filla de Joan Hieroni Yvars i de Andreua Castelloli, copare Pere Yvars de Joan i comare Josepa Feliu, donzella. Bateja lo rector Ximeno". Els pares, Joan Hieroni Yvars, llaurador vidu, i Andreua Castelloli, de Benissa, havien contret matrimoni el vint-i-quatre d'abril del 1601, sent testimonis mossèn Joan Bta. Feliu, vicari de Benissa, mossèn Pere Cabrera, prevere beneficiat de l'església i Jaume Yvars, batlle de Benissa, davant el rector Ximeno. (Devem –i agraïm– la consulta d'aquestes dades a l'arxiver de la parròquia i cronista de la vila de Benissa, Joan Josep Cardona i Ivars). En el present article hem fet servir el nom de l'acusada com a Anna Maria Yvars, que en els documents apareix indistintament com a «Mariana Ybars» i unes altres com a «Anna Maria Yvars».

El lligall número 5321, expedient 17, de l'Arxiu Històric Nacional (secció Inquisició)² reuneix un conjunt de setze documents en els quals es recullen les declaracions de distints testimonis i les ordres de captura, sentència i nova captura (per contravenir la pena imposada) que corresponen al procés inquisitorial que el Sant Ofici va dur contra Anna Maria Yvars per delictes de bigàmia. L'exemple, que no constitueix ni molt menys un cas excepcional entre els judicis de l'època,³ presenta tanmateix el valor de la seua singularitat per a conèixer un aspecte més de la situació social d'aleshores, i per al cas que ens ocupa ací, de les contradiccions existents entre una moral institucionalitzada que intentava imposar-se per la força i les dificultats i problemes que comportava aquesta norma en la vida quotidiana.

Ignorem, d'entrada, com va començar el procés, i qui va posar la denúncia. El conjunt de documents que s'han conservat al respecte presenta moltes llacunes, ja que falten diversos fulls i entre ells la declaració de l'acusada. Les dades que conté el procés ens permeten, malgrat tot, reconstruir a grans trets com es van desenvolupar el judici.

Anna Maria Yvars, com apareix en el document de la sentència, va contraure matrimoni per primera vegada amb Vicent Agut, segurament a Potries.⁴ En quedar viuda, va casar-se novament el deu de maig del 1627 amb Joan Pastor, natural d'Ayora i aleshores veí de Bellreguard. Uns anys després, el 24 de setembre del 1635, trobem Anna Maria Yvars maridant-se una altra vegada a l'església de Sant Joan del Mercat de València, amb Jeroni Beltran, veí de Campanar (Horta de València), amb el qual vivia encara al 1644, moment en què va començar el judici.

Com dèiem, no sabem com va començar el procés ni qui va interposar la denúncia que li va donar peu. El primer document per ordre cronològic del procés, datat al vint-i-sis de juliol del 1644, conté l'interrogatori que se li va fer al segon marit d'Anna Maria, Joan Pastor. Allí explicava que, quan va tornar a Carcaixent després d'haver estat fora un temps, va saber per coneguts

² Els documents del procés poden consultar-se en internet, en la pàgina del PARES: http://pares.mcu.es/ParesBusquedas/servlets/ControlServlet?accion=4&txt_accion_origen=2&txt_id_desc_ud=3900628.

³ Sobre el delictes de bigàmia perseguit per la Inquisició, vegeu el clàssic article de GACTO, 1987, i així mateix TORRES AGUILAR, 1997; MANESCAU MARTÍN, 2007; MORENO FLORIDO, 2000 i FIGUERAS VALLÉS, 2002.

⁴ En la documentació no s'especifica d'on era natural Vicent Agut, però a la segona boda d'Anna Maria assistí, com recordava el seu segon marit Joan Pastor, un conegut seu anomenat Joan Agut, veí de Potries (l'Horta de Gandia), el cognom del qual fa pensar si no seria un familiar del seu primer marit. Això, i el fet d'haver-se casat per segona volta al poble veí de Bellreguard, ens podria fer pensar que el seu primer matrimoni tingué lloc a Potries.

que la seua dona s'havia tornat a casar. No podem pensar que fóra ell, amb tot, qui va moure el judici, perquè com recull l'interrogatori «*preguntado si sabe o presume la causa porque ha sido llamado dixo que no la sabe ni la presume*».

En aquest primer interrogatori, dut a terme per Francesc Cambres, vicari i regent de la cura d'ànimes de Carcaixent i nomenat comissari per a aquest particular, es va preguntar a Joan Pastor, que comptava aleshores amb 44 anys, com havia vingut a saber que la seua dona s'havia tornat a esposar. Va respondre que un dia que havia anat a Alzira un veí del poble, l'escopeter Francisco Alvares, li va dir que la seua dona s'havia casat de nou a Campanar, i que vivia allí amb el marit des de feia més de sis anys. També un cunyat seu de Gandia, Juan Monson, li va retraure que com podia ser que, sent ell viu, la seua muller s'haguera tornat a casar, i li va explicar que, segons tenia entès, per a obtenir llicència per a contraure matrimoni novament li havia ensenyat al vicari general només el certificat de mort del seu primer marit, Vicent Agut. Al marge esquerre del full de l'interrogatori, al costat d'aquest testimoni, figurava una anotació que deia: «*engañó al Vicario General callando su 2º marido*».

El següent document en el temps que hi ha sobre el procés és l'interrogatori que se li va fer, en l'audiència del Sant Ofici a València i a cinc de setembre del 1644, al familiar de la Inquisició de Campanar Josep Pujades, a qui el tribunal havia encarregat inquirir sobre Anna Maria Yvars. Aquest individu va explicar que s'havia assabentat que «*Mariana Ybarsa*» estava casada amb Jeroni Beltran, llaurador de Campanar, i que des que es van casar a València els havia vist fer vida maridable al poble. Així mateix, va dir que:

la dicha Mariana Ybarsa es muger de buen cuerpo de hasta quarenta años y tiene en su casa compañía de un muchacho que se llama Jusepe Ybars pero que no sabe si es hijo suyo o pariente.

Després de recollits els primers testimonis inculpatoris, i segons el procediment, el dotze de setembre següent tenim que els inquisidors procedeixen a manar-li a l'agutzil en Benito Sanguino que anara a detenir Anna Maria Yvars a Campanar,

donde quiera que lo hallaredes, aunque sea en Yglesia, monasterio, o otro lugar sagrado, fuerte, o privilegiado, lo sacad; y ansi preso y a buen recaudo lo traed a las carceles deste Santo Oficio, y le entregad al Alcayde dellas.

S'advertia, com veiem, contra la possibilitat que l'acusada s'acollira a sagrat, senyal que encara era una pràctica que estava en ús. S'ordenava a l'agutzil, així mateix, que si hi havia diners a ca l'acusada agafara huit ducats «*para el gasto y alimentos suyos*», i que si no els tenia

vended de los bienes menos perjudiciales hasta en la dicha cantidad, en almoneda publica ante un Notario, o clerigo del lugar, y en nuestra presencia entregad lo que truxeredes al proveedor de presos deste santo Oficio, para que de alli lo alimente. Y assi mesmo traereys de casa del dicho preso una cama de ropa en que duerma, y los vestidos y ropa blanca que oviere menester para su persona.

Els següents testimonis, ja del vint-i-sis d'octubre del mateix any, són de defensa. És curiós observar, en aquest sentit, que un dels interrogats és un personatge important com Pedro Bonifacio Llobera, agutzil del Mestre Racional de València i veí natural de la ciutat, de setanta-un anys. (Després testificaria, així mateix, Thomas Llobera, «*conjunto*» de l'anterior, encara que el seu testimoni resta incomplet). Així, Pedro Bonifacio va declarar que coneixia la rea per ser casada amb Jeroni Beltran, i que

*la tenia por muger honrada y ha nueve o diez años que la conoce y que siempre ha vivido con mucha cordura y modestia sin haver entendido contra su reputacion y bondad cosa alguna.*⁵

Aquell mateix dia els inquisidors, obtingudes les proves i donant per conclosos els interrogatoris, nomenaven un comissari perquè ratificara tots els testimonis. Després d'això, el següent document que tenim, al qual li falta un full i del qual no coneixem la data, és ja el de la sentència, en la qual l'acusada fou declarada culpable.

Entre les causes i raons per les quals N'Antonio de Ayala Vergança, Promotor Fiscal de la Inquisició, va acusar la rea Anna Maria Yvars, «*presa en las carceles secretas deste sancto officio que aqui esta presente*», estaven que –parafrasegem la sentència– sent cristiana batejada i confirmada, posposat el temor de Déu i menystinguda la justícia que administrava el Sant Ofici,

⁵ Ens preguntem si la declaració favorable i de defensa d'aquest personatge rellevant de la ciutat de València, a banda de fer-se en qualitat de conegut de Jeroni Beltran, no es degué produir també gràcies la mediació de la família benissera de l'acusada; pensem que entre els testimonis de boda dels seus pares van estar uns personatges importants del poble com el vicari, un prevere beneficiat de l'església, l'influent notari Pere Cabrera i així mateix el batlle de Benissa.

amb escàndol de la República i en greu dany de la seua consciència, havia profanat el matrimoni tornant-se a casar per segona vegada sent viu el seu primer marit (es referia en realitat a haver-se casat per tercera vegada sent viu el segon marit), per la qual cosa s'havia fet sospitosa, i que per aconseguir aquell casament havia callat i ocultat el nom de Joan Pastor, el seu segon marit, manifestant només al Vicent Agut del qual era vídua i induint per a això testimonis falsos.

No sabem exactament la pena concreta que se li degué infligir, perquè el document de la sentència resta incomplet. Sí que sabem, però, que el procés acabava

condenandola en las mayores y mas graves penas contra semejantes delinquentes impuestas por derecho, leyes y pramicas destes Reynos motus propios y instrucciones del Santo Officio executandolas en su pena y bienes para castigo suyo y exemplo de otros.

Per a casos semblants de «*semejantes delinquentes*» d'altres llocs en els quals una dona era condemnada per delicte de bigàmia, sabem que la pena consistia en vergonya pública, assots i desterrament. A Mallorca, per exemple, en un cas de condemna a una dona per bigàmia el castic va consistir en cent assots i cinc anys de desterrament de l'illa, i en un altre la pena va ser de vergonya pública i sis anys de desterrament (PÉREZ, MUNTANER i COLOM, 1986: 103, reportat en PLANAS ROSSELLÓ, 2001: 80). Un castic semblant degué patir Anna Maria Yvars, fet que és segur almenys pel que fa al desterrament. En efecte, això és el que podem inferir d'un darrer document inclòs en el lligall del seu procés que, tot i no tenir data, recull el seu testimoni de defensa per haver transgredit una pena de desterrament que li havia estat imposada, i que caldria identificar, sens dubte, amb el castic que se li va infligir pel delicte de bigàmia. Així, detinguda de nou i «*pressa en este Santo Officio*», Anna Maria deia en nova audiència

que el Señor fiscal me ha hecho pleyto criminal juxta stillum por haver quebrantado el destierro en que havia sido condenada por tiempo de quatro años y de seis leguas de la presente ciudad [de València] y su contorno,

i al·legava que les raons per les quals havia tornat a la ciutat havien estat, en primer lloc, la credulitat de pensar que podia fer-ho sense incórrer en cap pena

para dar cobro a siertos negocios propios, y tratar de mi salud y curasion de algunos accidentes que padesco que no lo podia conseguir en la villa de Alzira en la qual he estado continuamente año y medio en execusion de la sententia y destierro.

Concloïa la rea, en una darrera mostra d'humiliació davant els inquisidors, que

constando de lo referido Vuestra Señoria se sirvan ussar de toda piedad y misericordia con migo pues como a muger y poco entendida me ha faltado la advertencia y discurso.

Finalitzada aquesta audiència, «*la reo fue mandada bolver a su carcel*».

* * *

M. Torres Aguilar ha estudiat el delicte de bigàmia que es va generalitzar a Índies, un territori que, per la seua llunyania respecte a la península, va *propiciar* aquesta pràctica. La mobilitat geogràfica dels individus, en efecte, sembla ser una constant entre aquells que infringien el sagrament del matrimoni, segurament perquè els permetia fugir del control social de les seues localitats d'origen i iniciar una nova vida en un altre lloc. Casos com el d'Anna Maria Yvars demostren a bastantment aquest fet, i ens informen a més a més que la mobilitat geogràfica de les persones en època moderna va ser un fet habitual (sobretot si l'ofici ho comportava, com és el cas de Joan Pastor, el segon marit d'Anna Maria, que era mercader, «*menador de tornos de seda*»; fig. 1).⁶

En el seu treball, Torres Aguilar es feia una pregunta rellevant per a intentar penetrar millor en la comprensió d'aquestes situacions: era la bigàmia realment una heretgia, o simplement un delicte derivat de l'incompliment de normes seculars? Per a respondre a això calia entrar, en la seua opinió, en l'esfera de les motivacions subjectives de l'infractor, i veure si hi havia raons personals sense connotacions religioses (com el desig de canviar de cònjuge davant

⁶ Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver han posat de relleu, per al País Valencià medieval, la importància d'aquesta mobilitat geogràfica dels individus (FURIÓ, GARCIA-OLIVER, 2010).

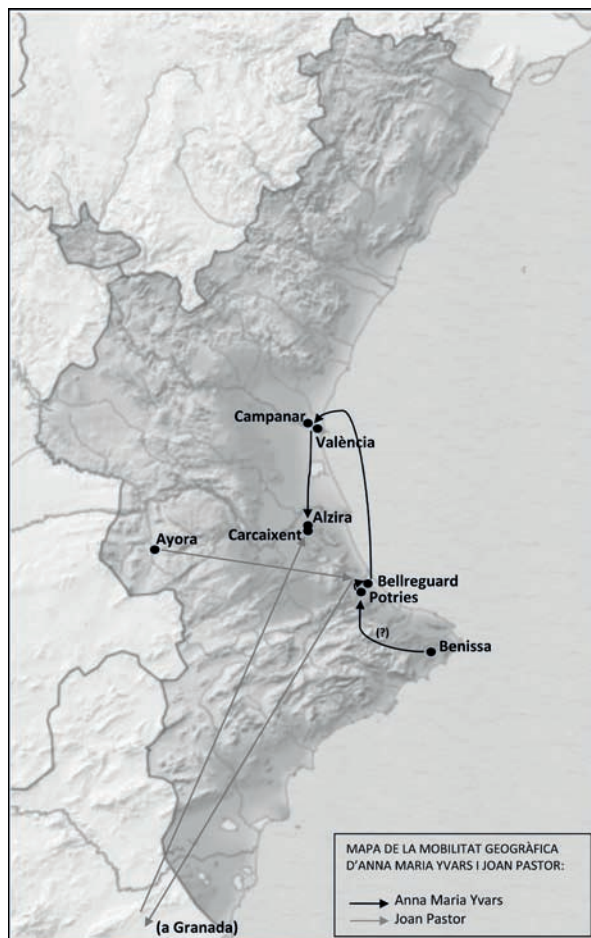

Fig. 1. Mapa dels desplaçaments coneguts d'Anna Maria Ivars i Joan Pastor (1627-1644)

la inexistència de divorci), si es volia iniciar una nova vida matrimonial, si davant d'una separació el temps transcorregut podia haver comportat la mort del cònjuge sense tenir-ne notícies, etc. (TORRES AGUILAR, 1997: 125). També M^a.S. Moreno Florido, per un altre costat, ha afirmat que, abans de ficar-se en qüestions procedimentals, seria interessant estudiar les causes o motius socials que van induir els infractors a transgredir les lleis morals. Davant els fracassos matrimonials, per exemple, l'autora deia que l'adulteri o la bigàmia haurien estat una via d'alliberament davant la infelicitat conjugal, l'absència contínua d'un dels dos conjugues, una vida difícil, el desarrelament, esdeveniments bèl·lics, o pensar que el primer cònjuge haguera mort. Davant aquests fets,

con la bigamia se pretendía, por tanto, buscar uniones duraderas dentro de la legalidad aunque se infringieran los preceptos morales. En este mismo sentido debemos señalar la discordancia existente entre la moral catòlica y la moral que imperava en el conjunto de la sociedad (MORENO FLORIDO, 2000: 1337).

Quines van ser els motivacions que van empentar Anna Maria Yvars a tornar-se a casar per tercera vegada i per damunt del seu matrimoni legal vigent? No tenim, com hem vist, el testimoni de defensa de l'acusada, ni així mateix la pena concreta que se li va imposar, a banda del desterrament. Malgrat tot, de la informació que es desprèn de les escletxes del procés podem provar a comprendre, a grans trets, quines raons personals la van dur a tornar-se a casar.

La sentència diu que quan Anna Maria es va casar amb Joan Pastor van estar vivint junts tres anys (des del seu matrimoni l'any 1627 fins al 1630, per tant), durant els quals van tenir una filla i, sobretot, després dels quals ell es va absentar. L'interrogatori a aquest segon marit permet perfilar més aquests fets. Així, Joan va confirmar que havia fet tres anys de vida maridable amb Anna Maria, i que havia tingut una filla que havia mort als pocs anys. Després va explicar que «*se haparto*» d'Anna i se'n va anar a Granada (recordem, l'any 1630) i que «*el mes de agosto que viene ara un anno que vino a la dicha villa de Carcaxente*», és a dir: que va tornar el 1643, amb la qual cosa feia per tant tretze anys que Joan Pastor havia deixat Anna Maria Yvars i se'n havia anat a Granada, i quan havia tornat, a més a més, pensava que la dona estava morta.

Anna Maria, mentrestant, tornava a casar-se a Campanar el 1635, val a dir, cinc anys després que Joan Pastor *s'apartara* d'ella. La situació que degué empentar-la a fer-ho la podem imaginar: després de cinc anys vivint sola, havent perdut una filla d'aquell matrimoni i sense notícies de l'home (que tornaria huit anys després i ni tan sols a Bellreguard on es van casar sinó a Carcaixent, sense saber ni tan sols –sense haver-se preocupat anteriorment– si la dona era viva o morta), cal pensar que Anna Maria, que com un dels testimonis afirmava era encara als seus quaranta anys una «*muger de buen cuerpo*», hauria volgut tornar a refer la seua vida quan va veure l'oportunitat, casant-se amb Jeroni Pastor amb el qual vivia encara quan la Inquisició va començar a investigar-la.

No hi ha dubte que quan Anna Maria es va casar per tercera vegada fou conscient d'estar violant la llei, o almenys de cometre pecat davant l'Església,

perquè ja hem vist que no va informar del seu segon matrimoni al rector. Ara bé, com hem dit, caldria preguntar-se per les raons socials que la van portar a fer-ho. Podríem pensar, en aquest sentit, que degué tenir por de ser rebutjada pel nou pretendent si aquest s'assabentava que aquell era el seu tercer matrimoni, i que el segon marit podia tornar encara; o potser va témer, efectivament, entropessar amb entrebancs religiosos-administratius per a poder tornar a esposar-se i recomençar de nou la seua vida. Aquests temors, i no una transgressió gratuïta de la norma, la degueren convèncer finalment a donar el pas, ja que el perfil que donava d'ella un dels testimonis, que «*la tenia por muger honrada*» i que «*siempre ha vivido con mucha cordura y modestia sin haver entendido contra su reputacion y bondad cosa alguna*» no apuntaria, en principi, en una altra direcció. Siga com vulga, les conseqüències derivades dels problemes maritals del segon matrimoni només acabarien tenint una responsable, ja que el castic va recaure íntegrament sobre la persona d'Anna Maria sense que s'hagueren tingut en compte les circumstàncies personals que la van dur a transgredir el sagrament del matrimoni. L'home que la va abandonar durant tretze anys, i que se'n va desentendre fins al punt de no saber si la seua muller era encara viva o morta, no va cometre als ulls del Sant Ofici cap actuació punible.⁷

* * *

És ben sabut que la funció del Sant Ofici en època moderna, en una Europa assotada per les guerres de religions i per la consolidació de les monarquies absolutes, va ser la d'uniformar, religiosament, moralment i fins i tot políticament, la societat dels regnes on tenia l'autoritat. Amb aquests processos inquisitorials observem, per una part, i a una escala individual i íntima, com l'Església va anar enquadrant la població a la força en un sistema moral-institucional que pretenia «corregir» les desviacions que no s'avenien a les seues inflexibles normes morals. Així, i sobretot des de Trento, l'Església Catòlica aconseguiria, mitjançant el Sant Ofici, infiltrar-se cada vegada més en els intersticis de la societat per a controlar-la, per a donar als codis i les relacions socials un ordenament ferri, en aquest cas mitjançant el control estricte dels sagraments. S'anul·laven, d'aquesta manera, una certa llibertat i espontaneïtat en les relacions socials i humanes, i sobretot, com demostra

⁷ Sobre un cas semblant d'un home que abandonà la dona i que es tornà a casar, vegeu LLAMAS i MANTERO, 2008.

el cas d'Anna Maria, els mecanismes amb els quals, moltes vegades, els individus intentaven superar els problemes personals i refer de nou la seua vida. El castic, en qualsevol dels casos, era sever: l'objectiu era fer entendre, «*para castigo suyo y exemplo de otros*», que no es podia transgredir la llei divina.

Detenir-se en aquestes històries particulars prenyades d'experiències personals, en aquestes «microhistòries» que sovint ens aporten els casos de la Inquisició, ens introdueix en els problemes, les tribulacions i les tragèdies de les vides individuals, en la història d'allò viscut i de les dificultats quotidianes que estan en la base, al capdavant, dels problemes generals i de la historiografia d'estadístiques i taules. El fet d'endinsar-se en aquests casos, a més a més, no deixa tampoc de ser rellevant per a traçar un altre tipus de processos històrics generals, aquells que ens mostren com van anar formant-se, des d'un punt de vista de la història de les mentalitats i dels mecanismes d'autorepressió, els quadres i esquemes «autocorrectors» de comportaments socials, i els sistemes creadors de certs patrons psicològics i sociològics de funcionament orientats a la uniformització de la societat. Condemnant durament la violació del sagrament, penalitzant severament el desviament de la moral, s'aconseguia tant per part del poder eclesiàstic com per part del poder polític que el sostenia que la societat autocontrolara els seus impulsos, les seues conductes i les seues relacions, i encaixar-los en un ordenament sociopolític i religiós rígid. Per a això, però, les circumstàncies personals que hi havia darrere de cada *delicte* eren sacrificades, i restaven al marge de qualsevol possible consideració judicial atenuant. El cas d'Anna Maria Yvars, la seua significant particularitat, ens aporta en aquest sentit un exemple més de tot aquest procés històric.

Bibliografia

FIGUERAS VALLÉS, E. (2002), «El Oficio de “no trabajar”. Mujer, bigamia y Trabajo en Nueva España», *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* 119 (21), vol. VI, *Actas del VI Coloquio Internacional de Geocrítica*.

FURIÓ, A., GARCIA-OLIVER, F. (2010), «The horizons of the city: rural mobility in a frontier land (the Valencian country, 1250-1350)», dins Carocci, S. (ed.), *La mobilità sociale nel Medioevo*, Roma, École française de Rome, pp. 513-554.

GACTO FERNÁNDEZ, E. (1987), «El delito de bigamia y la Inquisición española», *Anuario de Historia del Derecho Español* 57, pp. 465-492.

LLAMAS I MANTERO, A. (2008), «Bigàmia i Inquisició. El procés de Joachim Gonzalez», *Sessió d'Estudis Mataronins* 10, pp. 153-157.

MANESCAU MARTÍN, M^a.T. (2007), *El delito de bigamia ante la Inquisición en Canarias*, Fundación Mapfre & Guanarteme.

MORENO FLORIDO, M^a.S. (2000), «Mujer y bigamia: ¿amor o delito? Análisis desde la perspectiva del Santo Oficio en Canarias (1598-1621)», dins *XIII Coloquio de Historia Canario-Americana* (1998), pp. 1330-1351.

PÉREZ, L., MUNTANER, L. i COLOM, M. (1986), *El tribunal de la Inquisición en Mallorca. Relación de casos de fe 1578-1806*, Palma.

PLANAS ROSSELLÓ, A. (2001), *El derecho penal histórico en Mallorca* (ss. XIII-XVIII), Universitat de les Illes Balears, Palma.

TORRES AGUILAR, M. (1997), «Algunos aspectos del delito de bigamia en la Inquisición de Indias», *Revista de la Inquisición* 6, pp. 117-138.